

SZVÁK GYULA

MAGYAR ÉS OROSZ PANTEONOK

(Kísérlet a történetpolitikai és történeti emlékezeti rekonstrukcióra)

Kutatási koncepció

HUNGARIAN AND RUSSIAN PANTHEONS

(A Reconstruction of Memory Politics and Historical Memory)

Research outline

Every era has created its imaginary, and sometimes even physical, pantheon. These pantheons have been constructed and reconstructed in the image of their eras in accordance with the progeny's choice of values. Some historical characters have been purged, others have been retained or added. Every era has created or destroyed porticos, monuments and cemeteries, but also has erected or demolished statues, has named or renamed streets after famous persons whose portraits have been printed on banknotes. Each and every era has made its paintings, stamps, photographs and films, has written its books and studies, has compiled its national portrait galleries ('halls of fame') or literary canons on the basis of their selected heroes, whose current role and reputation nowadays are 'surveyed' by history-themed reality shows. It has never been easy to reconstruct the 'results' of these social processes, whose spontaneity and realization vary by era, as it has always been difficult to separate the value judgments that reflected widely held opinions and notions, from the politically manipulated ones. This study makes a proposal of a professional separation by drawing up a research outline, with case studies from the former Soviet sphere and Hungary.

Keywords: comprehensive national panteons, virtual halls of fame, memory politics, Russia, Hungary

A „történelem hasznáról” már a történetírás kezdeteitől folyik a vita. Az egyik ilyen hasznát szokás a hazafias nevelésben – de legalábbis a nemzeti (ön)tudat erősítésében – látni, nem véletlen tehát, ha a mindenkori államhatalom hajlamos eszközként kezelni a múltat a jelenért folytatott politikai harcban. Ebben, természetesen, nem csupán a történetírásra támaszkodik, hanem a történelmi reprezentáció és a szimbolikus politizálás számos formáját és technikáját is igénybe veszi.

A „nemzet” színre lépését követően minden nemzeti hatalom lázasan kereste identitását, igyekezett megkonstruálni a nemzeti múlttal való folytonosságát, jelentős részt ily módon biztosítva legitimációját. Nem érthetetlen, ha ezen igyekezetében fokozott érdeklődést tanúsított a nemzet hősei, kiemelkedő személyiségei iránt, hiszen azokon keresztül saját dicsfényét úgy növelte, hogy egyúttal kiszolgálta a „félistenek”, idolk, legendás vezérek iránti kultikus népi igényeket.

Minden korszak megalkotta a maga képzeletbeli – néha valóságos – panteonját. Értékválasztásával a saját képére formálta azt, hol kidobott belőle személyeket, hol beemelte őket. Oszlopcsarnokokat, emlékműveket, temetőket épített, alakított át vagy rombolt le, köztéri szobrokat emelt és döntött, utcákat nevezett el és át- nagy emberekről, akiknek képmását pénzjegyeire nyomatta, akikről festményeket, bélyegeket, fotókat, filmeket készítettek, könyveket és tanulmányokat írtak, történelmi arcképcsarnokokat és irodalmi kánonokat állítottak össze, manapság pedig még történelmi valóságshow-kkal is „tesztelik” őket.

E koronként változó tudatos emlékezetpolitikai és spontán társadalmi folyamatok „végeredményeit”, e virtuális össznemzeti panteonokat nem könnyű utólag rekonstruálni és a „közmegegyezésen”, illetve manipuláción alapulókat egymástól elválasztani. Ebben a munkában a komparativisztika és az interdiszciplináris megközelítés lehet a fő módszertani eszköz, amellyel a történettudomány (elsősorban historiográfia) mellett egy sor más diszciplínát is segítségül kell hívni, kezdve a numizmatikától egészen a közvélemény-kutatásokig.

A kutatás térbeli és időbeli kiterjesztése kapacitásfüggő, de kívánatos lenne a 19. század második felétől egészen napjainkig nyomon követni a változásokat. (Oroszországban pl. az 1862-es, Magyarországon pedig a 19. század végi millenniumi emlékművek felállításától kezdve.) Az európai összehasonlítást a hagyományos „nagy nemzetek”, illetve egy-egy régió jellegzetes képviselője esetében lenne célszerű megejteni, úgy hogy az ókori és középkori előzményeket is figyelembe vegyük.

E nagy ívű és ambiciózus kutatás során a hatalom és/vagy a társadalom által mintegy kanonizált hősökön keresztül megelevenedik egy-egy nemzet felemelkedéseinek és bukásainak, dicsőségének és esendőségének története. A nemzet nagyjai állandóan változó panteonjának retrospektív rekonstrukciója egyben a nemzeti önismeret elmélyítését és identitástudatának erősítését is szolgálja.

Az alábbiakban, mintegy illusztrációként, felvillantok egy-egy lehetséges kutatási témát/területet.

I. EZERÉVES EMLÉKMŰVEK

Mindkét országban nagyszabású emlékműveket emeltek az államiság/honfoglalás ezeréves évfordulójára. Oroszországban ez gyakorlatilag pár év alatt, 1862-re, elkészült, míg Magyarországon az 1890-es évek második felétől egészen az 1920-as évek végéig tartott a megvalósítás. Novgorodban az emlékmű változatlan formában áll a mai napig, míg Budapesten, a Hősök terén látható szoboregyüttest 1948 után részben kicserélték oly módon, hogy a Habsburg-uralkodók helyére az ellenük folyó küzdelem egy-egy emblematikus alakját állították.

Az orosz emlékmű, mából visszatekintve, talán meglepőnek tetsző „demokratizmusával” tűnik ki: nemcsak cárok, de a nép egyszerű (ugyan legenda szülte) fia (Ivan Szuszanyin), írók, művészek (pl. Puskin), de még a Moszkva elleni küzdelem egy mártírja (Marfa Boreckaja) is szerepel rajta.

Nincs ugyanakkor megörökítve IV. Iván cár, helyette viszont ott láthatjuk feleségét, Anasztaziját, és a Kiválasztottak Tanácsa két vezéralakját. A magyar millenniumi szoborcsoport nem törekszik a népi egység szimbolizálására, itt eredetileg csak uralkodók voltak, néhány kivételtől eltekintve valóban a legjelentősebbek (II. Lipót például nagyon kilógott a sorból, míg Zsigmond király nagyon hiányzott belőle).

A két emlékműről külön-külön jelentős tanulmányok születtek,¹ összehasonlító vizsgálatuk azonban még várat magára.

---

1 GERŐ ANDRÁS, *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből* (Budapest: PolgART, Eötvös Kiadó, 2004), 203–39.; В.Г. Смирнов, *Россия в бронзе: памятник Тысячелетию России и его герои* (Новгород: Русская Провинция, 1993)

II. ANTIPANTEONOK

A rendszerváltásokat követő emlékezetpolitikai változások következtében a „kommunizmushoz” kötődő köztéri szobrok Magyarországon gyakorlatilag teljes körűen, Oroszországban részlegesen külön, úgynevezett szoborparkokba lettek száműzve, amellyel az új rendszerek megteremtették a maguk antipanteonjait. Magyarországon Budapest határában, majdnem a pusztában, igen ingerszegény körülmények között és alig látogatottan,² míg Moszkvában a moszkvaiak egyik legkedveltebb kirándulóhelyén, egy kortárs művészeti alkotásoknak is helyet adó állandó szabadtéri kiállításon.³ Az orosz esetben a múlt és a jelen ily módon szimbiotikus és élő kapcsolatban van egymással, ellentétben a magyarral, amikor is jobb sorsra érdemes, igen kiváló művészeti alkotások (pl. Marx–Engels első kubista ábrázolása, Segesdi György műve 1971-ből, vagy Varga Imre 1986-os Kun Béla-szobra) lesznek lassan az enyészeté.

III. NEKROPOLISZOK

Témánk szempontjából a temetők kiemelt fontossággal bírnak. A nevezetes emberek síremlékei sajátos panteont alkotnak, különösen az olyan kiemelt fontosságú temetkezési helyeken, mint pl. a budapesti Fiumei úti sírkert⁴ vagy a moszkvai Novogyevicsi temető.⁵ Mindkettőben államférfiak, tudósok és művészek sokasága nyugszik, érdemes őket számba venni, a síremlékeket a tiszteletadás módja, körülményei, presztízse szempontjából elemezni. Korszakonként és korstílusonként ugyan jelentős változásokat regisztrálhatunk, de első megközelítésre például a Fiumei úti sírkert sírjai között több a monumentális alkotás és erősebben dominálnak a vallási-kegyeleti szempontok, mint pl. a Novogyevicsi temetőben, amelyben viszont – paradox módon – jóval több életszerűséget fedezhetünk fel. Külön vizsgálandók a *munkásmozgalmi* nekropoliszok, például a Fiumei úti temetőben lévő emlékmű. Ide sorolom magát a Kreml falát is, illetve az előttük lévő, szobrokkal ékesített nyughelyeket, amelyek sok érdekességet rejtenek a panteonokat rekonstruálni igyekező kutatók számára.

2 <http://www.mementopark.hu/?lang=hu> (Hozzáférés: 2019. 05. 26.)

3 <https://park-gorkogo.com/muzeon> (Hozzáférés: 2019. 05. 26.)

4 <https://fiumeiutisirkert.nori.gov.hu/> (Hozzáférés: 2019. 05. 26.)

5 <https://novodeviche.pro/> (Hozzáférés: 2019. 05. 26.)

IV. KÖZTÉRI SZOBROK

Számba veendők a köztéri szobrok is, amelyek mennyiségi mutatói jól reprezentálják az egyes személyiségek helyét a nemzeti emlékezetben. Nálunk például Szt. Istvánról mintázták a legtöbb szobrot,⁶ Oroszországban – gyaníthatóan – még mindig Leninről, de ez is további vizsgálódásokat tesz szükségessé.

V. UTCANEVEK

Az utcanevek mindenhol hűen követik a nagy társadalmi-politikai változásokat, segítségükkel nyomon követhetjük a történetpolitika és történelmi emlékezet egyes stációit is. A táblák leszerelése és újakkal való felcserélése hullámszerűen következik be a történelmi korszakváltásokkal, de néha azokon belül is vannak mozgások. Magyarországon például 2013-ban az „önkényuralmi rendszerekhez köthető” utcanevek esetében törvény tette kötelezővé a Magyar Tudományos Akadémia döntőbírói szerepét, amely a feladatot egyik intézményéhez, a Bölcsészettudományi Központjához (Történettudományi Intézetéhez) delegálta. Az akadémiai utcanév bizottság ténykedését lehet – és kell is – bírálni, de a teljes történethez hozzá tartozik, hogy csak azokkal a nevekkel foglalkozott, amelyek ügyében állásfoglalást kértek tőle az illetékes szervek (döntően önkormányzatok). Nos, mi lehet az önkormányzati fejekben, ha még a „partizán”, a „kisdobos”, az „úttörő”, a „népfront” – sőt, a „béke”, „fejlődés”, „győzelem”, „haladás”, „szabadság”, „köztársaság” – nevet is képesek „tudományos alapon” ellenőriztetni? Ha végignézzük a kételyek lajstromát, akkor egy kivétellel nem találunk rajta egyetlen Horthy-korszakhoz köthető személyt sem, mindegyik XX. századi önkényuralmi rendszerrel összefüggésbe hozható személy a „kommunista” történelemből kerül elő.⁷ És tiltólistára került Gorkij és Majakovszkij is...

VI. FESTMÉNY PORTRÉK

Magyarországon is (Nemzeti Múzeum, Nemzeti Galéria), Oroszországban is (Tretjakov-képtár, Orosz Múzeum) a legnagyobb múzeumok jelentős történelmi képgyűjteménnyel rendelkeznek. (A Magyar Nemzeti Múzeum például külön történelmi arcképcsarnokba rendezte e tárgyú képeit.⁸) Ezek szintén részei az adott kor nemzeti panteonjának.

6 <https://www.kozterkep.hu/> (Hozzáférés: 2019. 05. 26.)

7 Ld. részletesen: SZVÁK GYULA, „Pofon ütjük a közízlést”, *Népszabadság*, 2013. 05. 02.

8 <https://mnm.hu/hu/gyujtemenyek/tortenelmi-kepccsarnok> (Hozzáférés: 2019. 05. 26.)

VII. BÉLYEGEK

Szintén képzőművészeti alkotások a bélyegek, amelyek a festményeknél még reprezentatívabban közvetítik a történetpolitikai akaratot. Érdekes lehet megvizsgálni, hogy egy-egy történelmi korszakban kiról adtak ki legtöbbször bélyeget, s nyilván a címletek számba vétele is érdekes következtetések levonására adna lehetőséget.

VIII. PAPÍRPÉNZEK

Kisebb variációs lehetőséget tartalmaznak, de annál szignifikánsabban jelölik a nemzeti hősökre vonatkozó hivatalos verdikteket a papírpénzek. A Szovjetunióban például nagyon hosszú időn át Lenin szerepelt minden címleten, míg Magyarországon 1946-tól három évtizeden keresztül Petőfi, Dózsa, II. Rákóczi és Kossuth volt látható a 10, 20, 50, illetve 100 forintosokon. Érdekes megfigyelésre adott alkalmat a modernkori Magyarország történetének három egymást felváltó pénze, a korona, pengő és forint. Csak egyetlen közös alak volt e bankókon, II. Rákóczi Ferenc fejedelem.⁹

IX. IRODALMI,¹⁰ TÖRTÉNETI KÁNONOK

Az irodalomtörténet és a történetírás mindig kiemelten foglalkozott a nagy történelmi személyiségekkel: tankönyvekben, tanulmányokban, monográfiákban, reprezentatív szintézisekben. Ezek filológiai és historiográfiai elemzése már önmagában kutatók garmadájának grandiózus munkájával lehetséges csupán.

X. KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK, TV-SHOW-K

A különféle közvélemény-kutatások időről időre rákérdeznek a nemzet legjelentősebb alakjaira, ezért szintén jelentős forráscsoportoknak számítanak. Mi például 2016-ban csináltattunk egy reprezentatív felmérést a magyarok oroszokhoz való viszonyáról, amelyben megkérdeztük azt is, hogy kit tartanak az egyetemes kultúra szempontjából legjelentősebb orosz személyiségnek. A sorrend a következő volt: 1. Lenin 16%; 2. Tolsztoj 14%;

9 RÁDÓCZY GYULA, TASNÁDI GÉZA, *Magyar papírpénzek, 1848–1992* (Budapest: Danubius Kódex Kiadó, 1994)

10 Vö.: TAKÁCS JÓZSEF (szerk.), *A magyar irodalmi kánon a XIX. században* (Budapest: Kijárat, 2000); И.Н. СУХИХ, *Русский литературный канон (XIX–XX вв.)* (СПб.: РХГА, 2016)

3. Puskin 10%; 4. Sztálin 8%; 5. Csajkovszkij 7%; 6. Gorbacsov 6%; 7. Csehov 5%; 8. Gogol 4%; 9. Gorkij 4%; 10. Dosztojevszkij 4%.

Az eredmény meglepő, ha összevetjük a 2006-os és 2012-es hasonló felmérésekkel, amelyeken mindig Lev Tolsztoj volt az első és Alekszandr Puskin a második.¹¹ Egyébként a rendszerváltást követően Oroszországban is megtörtént, hogy Lenin az élen végzett, de jellemzőbb volt I. Péter első helye. Az utóbbi időben megfigyelhető Sztálin előretörése. Végül is ez utóbbit tapasztalhattuk a BBC-licenc alapján készült, nagy nyilvánosságot kapott úgynevezett „szavazásos” TV-show, a Rosszija csatorna „Imja Rosszija” című műsorában is.

E furcsa „versenyt” Krausz Tamással együtt már sokszor elemeztük,¹² konstatáltuk, hogy a szavazások során milyen tömegesen próbálták manipulálni az eredményt, hogy végül egy kompromisszumos figura, Alekszandr Nyevszkij végezzen az élen. Csupán pár ezer szavazattal megelőzve a 3. helyre „befutó” Sztálint, aki a verseny bizonyos etapjain még vezetett is. (Megjegyzem, hogy az eredményt máshol is befolyásolták, mindjárt például az ötletadó BBC-nél.)

Visszatérve 1862-es kiindulópontunkhoz, mindenesetre sokatmondó tény, hogy míg 1862-ben II. Sándor nem engedte, hogy koronás elődje, IV. Iván az emlékműre kerüljön, addig 2008-ban beszavazták őt a 12 legnagyobb orosz közé, s azóta Orjol városában már köztéri szobrot is kapott.

A nemzeti panteonok tehát változnak. Hőseik néha többet árulnak el a jelenről, mint saját magukról.

Gyula Szvák – D.Sc. in History, Professor Emeritus, Russian Studies Centre, Department of Eastern and Central European History and Historical Russistics, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University (Hungary, Budapest, 1088 Múzeum krt. 6–8.).

E-mail: centre@russianstudies.hu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6505-5286>

11 A felméréseinkről részletesebben: SZVÁK GYULA (szerk.), *A magyarok orosz-képe (2006–2016)* (Poszt-Szovjet Füzetek XXII.) (Budapest: Russica Pannonica, 2017), 6–9.

12 ДЮЛА СВАК (ред.), *Двенадцать имен России* (Ruszisztikai Könyvek XXXV.) (Budapest: Russica Pannonica, 2012)